

paha ke ali'i nāna e ho'āla ke kūmākena a me nā hana paumā'ele hilahila, 'oiai 'o ia nō ke ali'i i hana 'uha'uha, a ua hui pū 'ia ka rama me nā wai 'awa'awa 'ē a'e a ho'ohāinu akula i ka po'e uē kūmākena.

15 Ua make 'o Keōpūolani me [ka] na'au i piha i ka 'uhane o ke akua; a 'o kāna mau hana a me kona mau mana'o, he Kristiano. Ua kauoha nō ho'i 'o ia i kāna mau keiki e huli i ka pono, a e mālama ho'i i ke akua.

16 I ka make 'ana o Hariata Keōpūolani, ha'alele akula 'o Kaheiheimāliakaniu i kāna kāne, iā Kanuha, i Hawai'i, a lawe ho'āo a'ela iā Ulumeheihei i kāne mare nāna, a ua kapa 'ia ko lāua mau inoa 'o Hoapilikāne me Hoapiliwahine. (Ua mana'o 'ia ko lāua mo'olelo, akā, 'o ku'u pilikia paha.)

KŪ'OKO'A + MARAKI 28 + 1868

✠ Helu 65 ✠

Ka Mo'olelo o nā Kamehameha

* * *

*No ka Nobo ali'i 'ana o Kauikeaouli
ma luna o ke Aupuni, a ua Kapa
'ia 'o Kamehameha III*

1 'O Kalanikauika'alaneokeōpūolani ka makuahine o Kalanikauikeaouli, a 'o Kīwala'ō nō ia, a ua kapa aku kona makuahine i ka inoa o kāna keiki ma muli o ka inoa o ka makua kāne o kona makuahine, no ka mea, 'o Kīwala'ō ka makua kāne o Keōpūolani, a 'o Keku'ia-poiwa ka makuahine, a ua hānau 'ia mai lāua a 'elua mai loko mai o Kalolapupu-kaohonokawailani. Ua kapa 'ia 'o Ke-

ōpūolani he nī'auipi'o a he naha, a 'o nā keiki e hānau 'ia mai loko mai ona, he po'e nī'auipi'o lākou, a ua nānā nui aku ka lāhui holo'oko'a, ua loa'a ma ka papa, 'a'ole e loli kona ali'i 'ana. A 'o Kamehameha ka makua kāne.

I loko o ka 'ōpū e hāpai ana, ua ki'i aku 2 nā ali'i e noi iā Keōpūolani e lilo iā lākou ka hānai o ke keiki ali'i ke hānau, akā, 'a'ole na'e ona 'ae; makemake nō ia nāna nō e hānai ke keiki ke hiki i ka wā e hānau ai. Lohe ho'i ke kahu makua kāne, 'o Kaluaikonahale, 'o ia 'o Kuakini, hele maila 'o ia e nonoi iā Keōpūolani e lilo iā ia ka hānai 'ana o ke keiki ali'i. Pane aku 'o Keōpūolani, "'O ka manawa e nahunahu ai, 'o ia kou manawa e ki'i koke mai ai, 'o 'ā'ume'ume auane'i nā ali'i, no ka mea, he nui nā ali'i e mana'o nei e lilo iā lākou ke keiki." 'O Kuakini mā na'e, e noho ana lākou ma kēia 'ao'ao o Keauhou, ma Kona 'Ākau, a 'o Keōpūolani mā ho'i, aia lākou ma kēlā 'ao'ao mai, i loko nō na'e o ia ahupua'a ho'okahi.

I ke kakahiaka a mehana a'e, hānau 3 ihola ke keiki ali'i; aia ho'i nā ali'i e 'ākoakoa ana no ka hānau o ke Ali'i Keōpūolani. A i ka hānau 'ana mai na'e ua make ke keiki, a 'o ko Kuakini ha'alele ihola nō ia; 'a'ohe ona makemake e lawe i ke keiki kupapa'u. A lohe ho'i 'o Kaikio'ewa mā, 'oiai lākou ma kahi mamao loa aku, ma nā wahi e pili ana ma Kuamo'o, he mau mile ka lō'ihi mai Keauhou aku, kahi ho'i i hānau ai ke keiki ali'i; ua lohe aku nō ho'i lākou, ua hānau 'o Keōpūolani, ua make na'e ke keiki, a 'o ka hele maila nō ia o Kai-kio'ewa me ka mākaukau, a he kāula

kāna, ‘o Kamalo‘ihi a ‘o Kapihe ka inoa, o ka po‘e kāula o Nāpua, he po‘e pua na Makuakaumana, a ‘o kona akua ‘o Ka‘ō-nohiokalā, (‘o ke keiki nō ho‘i a ke akua ke ‘ano). I ka hiki ‘ana o Kaikio‘ewa a me Kapihe, kāna kāula, ‘ōlelo a‘ela ‘o Kapihe iā Kaikio‘ewa a me ke anaina ali‘i, “‘A‘ole e make ke keiki, e ola mai nō ‘o ia.”

- 4 I ka ho‘oma‘ema‘e ‘ia ‘ana o ke keiki a maika‘i, a kau ‘ia akula ma luna o kahi i ho‘ola‘a ‘ia, a hopu a‘ela ua kāula nei i ka pe‘ahi, a pe‘ahi akula ‘o ia i ka makani me ka pule ‘ana, a lūlū akula ‘o ia i ka wai, me ka heluhelu pū nō na‘e i ka pule. ‘O ke ‘ano maoli na‘e o ka pule, ua like nō ia me kekahi mau pule o ka ‘ao‘ao Katolika Roma. A penei ke ‘ano pule:

*Kūlia lā, ka‘ina lā, bele ia lā; ‘āmama.
He wahi bele kēia na ke keiki akua.*

A penei ho‘i kekahi pule:

*Huila ka lani i ke akua,
Lapalapa ka honua i ke keiki,
E ke keiki ē, ho‘oua i ka pūnobu lani,
Aia i ka lani ka baku ē,
‘O ku‘u ‘uhane e kabe mau,
I la‘a i kou kānāwai; ‘āmama.*

- 5 He nui loa ke ‘ano pule a Kapihe me ka pe‘ahi ‘ana i ka pe‘ahi; ua ‘oni maila ke keiki, a puka maila ka leo uē o ke keiki, a ola loa a‘ela. ‘O kēia ola ‘ana o ke keiki, ‘o ia nō ke kumu o ka lilo ‘ana o Kaikio‘ewa i kahu hānai no ke keiki. Ua kapa aku ke kāula i ka inoa o ke keiki ali‘i, e like me ke akua i ‘ōlelo mai ai ma o ke kāula lā, ‘o Keaweawe‘ula ka inoa. (‘O ia ho‘i, ‘o ke alanui o ke akua i iho mai ai mai ka lani mai.)

I ka lilo ‘ana ‘o Kaikio‘ewa ke kahu ali‘i 6
o ke keiki ali‘i, a laila, lawe a‘ela ‘o ia ma kahi mehameha i ‘O‘oma, ma Kekaha, kahi i hānai ‘ia ai. ‘O Keaweamahele ka ‘ūhā, a me nā kaukauali‘i, a me nā kaihaina, a me nā kaikuahine o Kaikio‘ewa, a me ko lāua mau ‘aialo. ‘O K[a]pololū ke kahu ali‘i, ‘o Ko‘ipepeleleu a me kahi makuahine, ‘o Ulunui, nā hānai waiū o ke ali‘i. A i ka manawa i kā‘ala‘ala a‘e ai ‘o ke keiki, ua lilo iā Ka‘aikāne ka waiū, no ka hānau ‘ana iā Kekahupu‘u.

Ma ‘O‘oma nō ko Kauikeaouli wahi i 7
hānai ‘ia ai a hiki i ka ‘elima a me ke ono paha o kona mau makahiki. ‘O ka ho‘oholo moku li‘ili‘i kāna hana nui e le‘ale‘a ai me kamali‘i a ‘o ka wa‘a li‘ili‘i kekahi. ‘O ka moku li‘ili‘i, ua hana ‘ia me he moku manuā lā, a ua kau ‘ia he mau pū keleawe li‘ili‘i ma nā ‘ao‘ao, a ua ho‘opiha ‘ia i ka pauda, a ua ho‘omoe ‘ia he kaula ahi a hiki aku i kahi i waiho ai ka pauda me ka pū, a laila, ‘o ke kani akula nō ia ma nā ‘ao‘ao o ka moku, a makemake loa ihola ke keiki ali‘i.

‘O ke kūkini kekahi hana makemake loa 8
a ke keiki ali‘i, a ua māmā loa ‘o ia i ke kūkini. I kekahi lā na‘e, e pā‘ani pū ana nō ua keiki ali‘i nei me kamali‘i, akā, makemake ihola kamali‘i nui, i ‘oi a‘e ko lākou ki‘eki‘e ma luna o ke keiki ali‘i, e kūkini. ‘O kekahi keiki nui loa na‘e, ‘o Kahoa ka inoa, he ‘ano lātā kona ‘ano, lawe akula ‘o ia i ka pahu hae hopu a kahi mamao, kūkulu ihola; aia nō ho‘i ‘o ke keiki māmā a hopu mua i ka lepa hopu, ‘o ia ke keiki māmā, a e lilo nui iā ia ka waiwai i pili ‘ia. Ua mana‘o ho‘i ‘o Kahoa, ‘a‘ole lā e hiki mua ana ke keiki ali‘i a hopu mua i ka lepa, no laila, hamo

ihola 'o Kahoa i ka pahu hae hopu i ka lepo kanaka; a i ke kūkini 'ana mai o kamali'i, ua like ka māmā o nā keiki a pau, akā, ua pakele loa aku ka māmā o ke keiki ali'i, a 'o ia nō ho'i ka mea i hopu mua i ka lepa, a i ka huki 'ana, ua paumā'ele nā lima o ke keiki ali'i.

9 Eia ho'i ka mea kupanaha i ua keiki ali'i nei, i ka paumā'ele 'ana o ka lima o ke keiki ali'i, 'ike maila nā kamali'i a ki'i maila e holoi, me ka 'ōlelo mai ho'i iā Kahoa, "E pau ana 'oe i ke puhi 'ia i ke ahi; ua paumā'ele ka lima o ke ali'i iā 'oe, e ho'i ana mākou e 'ōlelo iā Kapopolū." 'Ōlelo akula ke keiki ali'i, "Mai 'ōlelo kekahi o 'oukou i ku'u po'e kahu, o make auane'i [i] ku'u wahi kahu; a 'o ka mea na'e nāna e 'ōlelo, 'a'ole 'o ia e 'ai pū me a'u, a 'a'ole nō ho'i e loa'a ka waiwai i ia keiki, 'a'ole nō ho'i 'o ia e lilo i hoa pā'ani no'u."

10 He mea kupanaha ko ka Mō'i Kauikeaouli 'ano i kona wā kamali'i; piha loa 'o ia i ke aloha a me ka lokomaika'i i kona po'e hoa pā'ani, 'a'ole nō ho'i 'o ia e pepehi a hō'eha wale aku i kona mau hoa pā'ani kamali'i. I kona noho 'ana na'e ma Halaka'a i Lahaina, me kona po'e kahu, 'o ka ho'oholoholo moku nō kāna hana nui, a 'o ka ho'oholoholo wa'a li'ilii nō ho'i. He keiki akahai, he no'ono'o, he ho'olohe ho'i i ke a'o 'ia 'ana i kona wā kamali'i.

KŪ'OKO'A + 'APERILA 4 + 1868

⚡ Helu 66 ⚡

Ka Mo'olelo o nā Kamehameha

* * *

*No ka Nobo ali'i 'ana o Kauikeaouli
ma luna o ke Aupuni, a ua Kapa
'ia 'o Kamehameha III*

I ko Kauikeaouli māhuahua 'ana a'e o i kona kino, 'o ia paha ka 'ewalu me ka iwa o kona mau makahiki, he lehulehu loa nā kamali'i i 'ākoako mai me ia, a 'o nā wahi moku li'ilii kāna e holoholo ai, 'o ia ho'i 'o *Ka'ailoli* a me *Ke'akiko'owali*, a he moku li'ilii 'ē a'e nō kekahi, a ua piha loa 'o luna i kamali'i; a 'o ke Keiki Ali'i Kauikeaouli ho'i, ua ho'olilo 'o ia iā ia iho i wahi sela lawelawe, me kahi pāpale kēpau, a he wahi palaka kona wahi pālule, 'o ia nō ke lawelawe i ka huki pe'a a me ka huki kaula; 'a'ole 'o ia i ho'ohanohano a ho'oki'eki'e a'e iā ia, ua mau nō kona ha'aha'a a hiki wale i kona noho 'ana a'e i ka noho ali'i o ke aupuni. I ka makahiki 1833 paha kona lawe ho'ohanohano 'ana a'e i kona 'ano hanohano ali'i, ma mua o kona mau makahiki o kona noho ali'i 'ana. I kekahi wā, ua 'ike 'ia 'o ia he ali'i, a he hanohano, a i kekahi wā, ua komo 'o ia i kahi palaka me kahi pāpale kēpau, a ua kuhi hewa 'ia 'o ia e ko ke kua'āina, 'a'ole he ali'i. 'O ia ke 'ano ho'oha'aha'a o kēia ali'i, 'a'ole paha e loa'a kona lua ma ka honua nei. Ma loko o kona na'au, ua piha i ke aloha i kona lāhui kanaka, ua aloha 'o ia i ka po'e ki'eki'e, a ua piha kona na'au i ke aloha i ka po'e ha'aha'a a